

06
01
124

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

НАШ ЈЕЗИК

"
" NAS JEZIK

Р-464

НОВА СЕРИЈА

Књига XVIII, св. 4—5

БЕОГРАД, 1971.

САДРЖАЈ

	Страна
1) М. Стевановић, О потенцијалу II у књижевном језику	195—200
2) А. Пецо, Један актуелан проблем наше фонетике (изговор и писање фонеме x)	201—219
3) Берислав М. Николић, Акценат интернационализама у савременом српскохрватском књижевном језику	220—228
4) Ж. Станојчић, Језички тип једног еуфемизма	229—234
5) Д. Јовић, Прилог методима испитивања песничког језика на песни „Сопоћани“ Васка Попе	235—249
6) Е. Фекете, Нешто о деклинацији властитих именица страног порекла у нашем језику	250—262
7) Даришка Гортан - Премк, Приступ обради падежних синтагми у средњој школи	263—271
8) Радоје Симић, Два случаја синтаксичке аналогије	272—282
9) Језичке поуке	283—286
10) Регистар	287—303

УРЕЂУЈЕ ОДБОР

Одговорни уредник МИХАИЛО СТЕВАНОВИЋ
Секретар Уређивачког одбора др Живојин Станојчић

БЕОГРАД
1971.

ОДРЕБИВАЊЕ ЈЕЗИЧКОГ ТИПА ЈЕДНОГ ЕУФЕМИЗМА

1.

У попису језичких средстава стандардног српскохрватског језика, нормативна граматика одређује структуре типа: *говори се, прича се, служи се* и др. као безличне конструкције које се „употребљавају када се вршиоци радње не знају или се не желе означити, једном речју — када се не даје њихово име”.¹ Облички (због присуства партикуле *се* и других знакова) једнаке са тзв. безличним реченицама, чије је морфолошко обележје и у томе што се јављају у облику 3. л. јд. и у облику ср. р. када предикатска морфема разликује род, дакле са типом: *грми (гرمело је)*, — ове се конструкције и функционално, и значењски у ширем смислу, изједначају са овим другима. У бити својој, то су језичка средства *еуфемизма*, који се дефинише као „фигура мишљења којом се ублажава изражавање појма оцењеног да је груб или исувише увредљив”, а објашњава као фигура која је „понекад израз сујеверног страха”,... која „се рађа из феномена инхибиције, коју открива психоанализа”.² Као таква, та средства су језичка константа и природан састојак система који дају нормативне граматике српскохрватског језика.

Посебно је питање, међутим, њихово примарно одређење. што другачије речено значи — питање о језичком типу којем припадају. А под питањем о језичком типу разумемо у овом случају разграничење између народне, или прецизније — фол-

¹ М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик*, II, Београд 1969, стр. 548 (в. и стр. 84—91).

² Н. Morier, *Dictionnaire de poétique et de rhétorique*, Presses Universitaires de France — Paris 1961, pp. 167—168.

клорне, базе и апстракције коју чини појам књижевног језика. О томе разграничењу и о језичком типу који се њиме констатује говоримо на страницама које следе, наравно са свом потребном условношћу коју једна теза захтева.

2.

Разграничење је компликовано већ самом чињеницом да се разматра структура која је усвојена нормом књижевног језика, и која — у својим идиоматским остварењима, тј. онда када се у се у њој јављају претежно глаголи говорења, мишљења, претпоставке и сл. (*говори се, прича се, зна се...*) — представља у томе језику сасвим уобичајену категорију. Отуда се анализа датих структура мора вршити у светлу следећих стварних и методолошких премиса:

(а) еуфемизам је по дефиницији — садржина и форма социопсихолошког бића примитивног ступња, примарног, које се идентификује са фолклорним;

(б) фолклорно се, по дефиницији — садржи као примарни слој у језичком изразу књижевности читавих цивилизација,¹ и

(в) дати примарни слој диференцира се од књижевнојезичке апстракције управо том апстракцијом, што ће рећи — не простим поређењем структура у питању, јер ће фолклорну природу ових категорија потврдити и дијалектолошка литература,⁴ него анализом граматичког мишљења.

¹ R. Jakobson, *O ruskim bajkama*, Lingvistika i poetika, Nolit — Beograd 1966, стр. 32—53.

⁴ Поглавља о синтакси се у дијалектолошким радовима доста ретко срећају, али кад се нађу, дају корисне податке. Нпр. М. Шимундић, пишући о синтакси народних говора Имотске крајине и Бекје (наравно, за нас је релевантан факат да је то фолклорна категорија, а не да ли је у питању овај или онај одређени говор) констатује: „Ако није познат субјект или се наслућује употребљује се безлична конструкција као: *ubilo ga u putu; poplašilo ga je noći kasno... i dr.*”, и за infinitiv: „U imotsko-bekijskom govoru infinitiv je dobro očuvan i vrlo je funkcionalan u službi dopune glagolima, imenicama i pridjevima, ili je subjekat u rečenici...: *udarac glavom o zid nije vajde i dr.*” (*Sintaksa govora Imotske krajine i Bekije*, Зборник за филологију и лингвистику МС, XIII/1, Нови Сад 1970, стр. 217 и 224).

Последња, методолошка премиса подразумева као свој битан састојак и одређење језичке грађе: потребно је узети да језик датог писца (или језик више писаца) представља остварење одговарајућих књижевнојезичких стандарда, па на његовој (или њиховој) основи анализирати језик који је карактеристичан као ремећење норме. Овај ће други тада бити индикативна количина довољног интензитета да тражена појава постане сасвим уочљива.

3.

И у овоме питању, као и у многим, нормално је почети од језика Вука Ст. Карацића, као од слоја који је у основи и модерног књижевног језика. Утврђујући да „у Вукову стилу имамо, и то у знатном броју, народне елементе, реминисценције, изразе народне, или на народни начин формулисане”, те да се може „рећи да веома значајно етнографско богатство живи у подсвести Вука Карацића”⁵ лингвисти наводе читав низ таквих категорија, међу којима и синтаксичке конструкције које су постале устаљеним формама. Како се његов стил — као књижевни језик, стабилизовао већ са 1847. годином, што истиче проф. М. Павловић, сасвим је природно узети да се у епоси после те преломне године тај стил, сада као одређени тип језика, рефлектује и у стилу непосредних настављача, поготову оних који су језику посвећивали пажњу ерудите, а чији је сâм језик, у дијалекатској и стандардној основи идентичан са Вуковим језиком, значи остварени граматички систем одговарајуће епохе.

С обзиром на изнето, ми ћемо понекад тражити индикативно граматичко мишљење не у граматици која је по праву и л у кодекс стварног језичког система, него у језичкој грађи, у формулацији пишчевој, или, рекли бисмо, — у ствараочевом напору да дефинише оно што му укрштање двају система: значењског и граматичког, намеће.

Индикацију управо такве природе — а она је, уз језички материјал који ћемо дати ниже, довољна да се наша теза

М. Павловић, *Стил Вука Карацића*, ЈФ XXVI, 1—2, Београд 1963—64, стр. 42.

бар провери — нашла смо у језику писца који је у једној другој фази развитка српскохрватског стандардног језика значајно апстракцију језика, што ће рећи — граматички систем. Л. К. Лазаревић у приповеци *Вучко* има следећи пасус:

— Наша се педагогија доскора сводила само на „ваља” и „не ваља”, с тим, да ако дотичан појам треба да иде у непојмљиво, додаје се још једно „се”, и онда се говорило: „ваља се” и „не ваља се”. У тој системи васпитавана је Илинка... (Библиотека српских писаца, Народна просвета — Београд с. а., стр. 397).

Грамматичко мишљење у томе пасусу очигледно оперише са два појма: (а) семантичким — нешто „треба да иде у непојмљиво”, тј. и неименовано, избегнуто, са нечим што одражава исконско устезање „примарног” друштвеног и психолошког бића пред појавама, и (б) граматичким — „додаје се још једно 'се'” тј. дефинише се безлична структура. При томе, све то писац чини у контексту који ову структуру обележава као фолклорну. Јер, очигледна је временска коинциденција готове конструкције „ваља се”, одн. „не ваља се” са чињеницама које писац формулише овако: „Тада су још цвали у Србији занати... И Василијев синчић Јован изучио је псалтир и часловац, али даље учење не беше обавезно, а његову оцу, опет, не беше познато да је ум човечји „упрегао пару у кола”, „обрнуо Јупитера у писмоношу”... Тада се већ (или тек — прим. Ж. С.) почињало говорити *ви* једном човеку и разносити узнемиравајући гласови” (стр. 393—394). Другим речима, коинциденција са временом патријархалне заједнице, када су деца — тек „престала љубити старије људе у руку, па ма то био и Букан дроњар” (стр. 396). То Л. К. Лазаревић, као наратор од ерудиције, са посебним сензибилитетом,⁴ уочава, изванредно дефинише и тако се пред изучаваоцем језика појављује као израз граматичког мишљења за дати период, и, у овоме случају, о појави коју испитујемо, о датој форми еуфизма.

⁴ Д. Вученов, *О српским реалистима и њиховим претходницима*, Београд 1970, стр. 103.

4.

С обзиром на континуитет књижевног језика, и с обзиром на немерљиве границе између епоха у томе језику, онај језички систем који је обележен као изразито ремећење језичке норме биће довољан показатељ природе тражене појаве. Као такав у лингвистичкој литератури је већ означен језик М. Настасијевића,¹ а у приповедачким његовим делима већ је тачно утврђена тесња ка интензивној обнови фолклорних састојака нарације. Концентрација, на пример, датих структура као што су безличне конструкције, одн. безличне реченице:

У време кад *се нареди пресељење* (14). — Зна Бог, ако људи неће, на добро *се усхтелo* (14). — И *увиде се*, не помаже лупати разлогом о тврде главе (15). — *Осети се* то (20). — И нити *се чуло*, нити *питало* за њих (33). — На последњег Вампира, сина, и *не помисли се* (34). — И кажу, *векало* ту ноћ одонуд из пожара (22). — Душу бих дао, *није га озго погодило*, на правди бога страда је (23). — И *невало је* кад ми сестрицу анђелског лика понеше да упојају (18). — А *мора ли* то, кад је жеља (14) и сл.

— у приповедачком тексту збирке *Хроника моје вароши* (Београд 1938, стр. 1—138), или облика инфинитива:

А одатле тек, прирасло ли само срце, *очупати се* љута је туга (16). Зарад благог помена *прећутати* је шта се тада почини (48) —

— који својом безличношћу појачава безличност језичког израза, несумњиво је узрокована управо утврђеном тежњом пишчевом: остварити поруку обележену примарном, основном — фолклорном конотацијом.

Из горњих анализа — и општији закључак.

Први став граматичара према језику писца уметничког књижевног дела, основни у комплексу свих осталих ставова, може се означити као сагледавање тога језика на фону књижевнојезичке норме (стандарда) датог језика. О томе сведоче ставови

¹ В.: Наш језик н. с. XVI, 1—2, Београд 1967, стр. 49—62.

формулисани, на пример, овако: „Стил и језик не смеју бити у сукобу са оним што писац хоће да каже” (А. Белић, НЈ I, 9, 1933, 257—262). Дакле — они што покривају односе садржине и форме. И са друге стране ставови формулисани као: „У кодификованој норми морају се разграничити и тачно означити форме које се као архаичне скупају у књижевном језику” (V. Mathezius, *Spisovná čeština a jazyková kultura*, Praha 1932, 245—258) који покривају језик као систем, језик по себи. И једни и други имплицирају однос појединачног језичког остварења према нормираном језику; други под „архаични” треба да обухвати и елементе дијалекатског, без обзира на то што дијалекатско и стандардно егзистирају једновременно, јер тако однос добива историјску димензију. А у светлости онога што смо датом анализом добили, тај став се употпуњује: само поређење појединих структура са језичким стандардом није довољно, јер те су структуре у својој појединачној појави део стандардног инвентара. За њихово одређење нужно је узети у обзир граматичко мишљење у оба његова вида, експлицитном и имплицитном, и — наравно — у одговарајућем временском контексту.

Ж. Станојчић